

Ora et labora

*A börtönpasztoráció és a büntetés-végrehajtási jog egyes kérdései**

Előjáróban leszögezhető, hogy a címben megjelölt témakör tárgyalása, a vele való foglalkozás a hazai „világi” büntetés-végrehajtási szakirodalomban elhanyagoltnak, súlyával és jelentőségével arányban nem állónak tekinthető.

A börtönpasztoráció, a vallási, lelki gondozás fogalma átfogóan értelmezendő és értendő. Nem korlátozódhat csupán a kultikus eseményeken (például istentiszteleten) való részvételre, hanem vonatkozik és kiterjed az élet- és értékorientációs, életvezetést segítő emberi szolgálatra, a személyes beszélgetéstől a karitatív, diakónikus gondozáson át az utógondozást támogató közreműködésig.

Feladata, jótékony hatása több irányú lehet, amely egyaránt a végrehajtási feladat és cél megvalósítását szolgálja, ahhoz járul hozzá. A fogvatartott szemszögéből – egyebek mellett – a lelki teher oldása, vigasz nyújtása; a feszültség, a stresszhelyzet enyhítése, a nehéz börtönkörülmények előli menekülési vágy és az indulatok mérséklése, az egymáshoz és a családhoz való viszony javítása; a rossztól való kiüresedés elősegítése; a bosszúvágy helyett a megbocsátásra ösztönzés, a börtönártalmak csökkentése;

*A szegedi nemzetközi börtönpasztorációs konferencián, 1999. április 10-én elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata

remény nyújtása, a kiút mutatása, a belső nyugalom megteremtése, láthatatlan és látható támasz nyújtása.

Az állam, illetve a végrehajtási intézet szemszögéből nézve is a börtönpasztoráció egyértelműen pozitív hatású, emiatt állami érdekek is minősíthető, amely feladat mindenképpen pozitív állami cselekvést is igényel. (Emellett pozitív hatást gyakorol a társadalmi közvéleményre is.)

A történeti visszapillantás azt mutatja, hogy a vallás szolgái ősidőktől fogva egyik fontos feladatuknak tekintették a börtönmissziót, vagyis a börtönbe került hitsorsosaiknak vallási vigaszban részesítését s a hitetlen vagy cinikus lelkületű raboknak a vallás fegyvereivel való megtérítését és a javulás útjára vezetését – al-lapította meg *Finkey Ferenc* 1933. évi könyvében. A fogvatartottak vallási-lelki gondozása az újkori büntetés-végrehajtás kezdete óta fontos szerepet játszott, illetve játszik. A korai fenyítőházakat nem ritkán szekularizált kolostorokban helyezték el. Ennek megfelelt az akkori reformerek alapvető javítási koncepciója, vagyis a kemény munka és a belső megtisztulás kombinálása, együttese. A szerzetesek régi vezérlő elvét (a 12. századtól a bencés rend jelmondatát) az „ora et labora” (imádkozzál és dolgozzál) jelszavát az újkorban a bűnelkövető elítélt megtisztításának eszméjévé szekularizálták: belső magába szállással egyidejűleg (együtt) kemény munka végzése, végeztetése érvényesült.

Az „ora et labora” tekintetében a hangsúly, a súlypont egészen eltolódott az „ora” oldalára és javára a kvékerek (quakerek) által létesített pennsylvániai büntetőintézetekben. De itt is, mint oly sok más észak-amerikai esetben, látni és tudni kell az európai hátteredetről. A kvékereket illetően megjegyzendő, hogy ez egy *George Fox* (1642–1691)

által Angliában alapított laikus felekezet, amelyet *William Penn* (1644–1718) honosított meg az általa megalapított és róla elnevezett Pennsylvániában (USA-ban). Ebben az államban valósult meg ismeretesen az a magánrendszer (solitary system, poenitentiarium system), amely végeredményben egy Mabilion nevű francia szerzetes gondolatát (1677 irattal fordul XIV. Lajoshoz külöznzárkák építése érdekében a világi bűnözők megjavítására) valósította meg, aki a teljes elkülönítést a bűnbánat, a teljes magába szállás és a vezeklés érdekében ajánlotta. Ebben a szellemben jött létre 1790-ben, majd 1826-ban Pittsburgben, illetve 1828-ban Philadelphiában a csillag alakú, úgynevezett keleti börtön. A bűncselekményt vallási értelemben bűnnek tekintették, ezért a büntetés a legteljesebb vezeklés volt. A kolostori cellák mintájára épített magánzárkák a tökéletes elkülönítést biztosították. Magát a börtönt a bűnbánat házának tartották.

Templomba is elvezették az elítélteket, akik elkülönítve társaiktól, álarcszerű sapkát viselve hallgatták végig az istentiszteletet. A Biblia volt az egyedül megengedett olvasmány. Más megoldás értelmében rendszeres időközönben pap vagy kiválasztott laikus prédikátor jelent meg a börtönfolyosókon és hangosan vallásos szövegeket olvasott fel, adott elő, amelyeket a fogvatartottak a cellaajtó nyitott résein hallhattak.

A teljes elszigeteltség rendszerében – mint a philadelphiai – nem egy közös szabály működésétől várják a bűnöző átalakulását, hanem az egyénnek saját lelkiismeretéhez való viszonyától és mindattól, ami ezt belülről felébresztheti. Az ilyen börtönben a javító nevelés pusztán a lelkiismeret munkája, és azé a néma architektúráé, amely körbezárrja – állapítja meg *Michel Foucault* Felügyelet és büntetés című, magyarul is megjelent munkájában.

E rendszer hatása messze túlterjedt Amerikán, így hazánkban *Böloni Farkas Sándor* 1834-ben megjelent *Utazás Észak-Amerikában* című munkája tette ismertté, majd báró *Eötvös József* Vélemény a fogházjavítás ügyében, 1838-ban Pesten kiadott műve is elemzi ezen penitentiárius rendszert. Egyebek mellett megállapította, hogy „*csak egy jobbíthat igazán, s örökre: a hit... csak ha a büntető társaság mellett egy másik áll, csak ha a rendes tömlöczi kormányt egyes polgárok segítik, részint a lelkipásztort felváltva, vigasztalással közelítve a rabokhoz, részint oktatva őket, vagy kiszabadulásuk után jövő jólétükről gondoskodva, csak akkor remélhetni mind ezen institutiók sikerét.*”

A hallgatási vagy auburni rendszer (először 1823-ban a New York állambeli Auburnben) szintén az elítélte közösség megszűntetését célozza éjjeli elkülönítéssel, nappali munkavégzési kényszerrel. Ez a – hallgatási kényszert mellőző – megoldás terjedt el világszerte úgy, hogy az ora et labora elv egyensúlyi helyzete jött létre.

Ez a koncepció csak az újabb korban változott meg döntően, a hangsúly egyre jobban a „labora”-ra esett. Emellett a lelki gondozás középpontjában megmaradt a vallási ünnep(lés), legyen az istentisztelet vagy hasonló rendezvény. Korábban a fogvatartottak számára az istentisztelet, az azon való részvétel nemcsak a vallásgyakorlás formájaként jutott jelentőséghez. A vallási funkciók mellett ugyanis egyrészt az elzárás korlátozott feltételei miatt lehetőséget kínált a lelki megkönnyebbülésre, másrészt viszont – különösen az ügyesen alkalmazkodó és csupán látszatvallásos elítéltek számára – tilalmazott tevékenységekre is alkalmat szolgáltatott. Ez utóbbi a tárgyak cseréjétől az üzenetek közvetítésén át a szexuális jellegű cselekményekig terjedt. A végrehajtás lazábbá válása következtében az istentisztelet az előbb említettek szempontjából már

nem volt oly fontos, mert a kontaktus, az üzenet továbbítása máshol és máshogyan is lehetséges volt. Ennek (is) következtében az istentiszteleten részt vevő elítéltek száma visszaesett. Német felmérés szerint például már az 1970-es évek elején egy nagy végrehajtó büntetőintézetben az ilyen beutaltak aránya 10%-ra csökkent.

Nemcsak emiatt változott fokozatosan az intézeti lelki gondozás képe. Az általánosan ható és az erősen metafizikai vallásos gondozással szembenálló társadalmi átalakulás miatt a lelki gondozókban egyre jobban az a belátás erősödött, hogy nem kevés elítélt szélesebb körű, kiterjedtebb foglalkozást igényel. Másrészt önmagában a vallásos oktatás és segítség nem sokkal több, mint a végrehajtás időtartama alatt a szomorúan szürke mindennapi valóságból való meneküléshez történő hozzájárulás. A szabadulás után az elítélt ilyen esetben elhagyja a vallást más elzárási, végrehajtási tapasztalatával, élményével együtt, amit felejteni, elfojtani akar. Így a vallás egyáltalán nem lesz magatartás-determináló, nem lesz számára meghatározó a keresztény életvezetés értelmében.

A modern lelki gondozás sem mondhat le azonban a végrehajtás során a vallásról és a teológiai ismeretekről. Ezek azonban beépülnek az elítéltek olyan gondozásába, amely az egész személyt és annak szociális háttérét célozza, a lelki konfliktusok tisztázására törekedve, és ennyiben a reszocializációra irányuló végrehajtásban a terápia, a pozitív ráhatás egy részét képezi. Ha ezáltal az egyik elítélt hite megalapozódik, míg a másikinál esetleg újból feléleszti, vagy továbberosíti azt, ez örömteli mellékhatás a lelki, a lelki gondozó számára, mint az embertársi odafordulás elfogadásának jele.

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának céljaként a hatályos magyar bv. kódex azt rögzíti, hogy a törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítélt szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől (19. §). Vagyis a végrehajtás a speciális prevenció céljának szolgálatában áll, azaz az idézett rendelkezés a társadalomba történő visszaailleszkedés elősegítését tekinti elsődleges végrehajtási célnak.

A reszocializáció mint végrehajtási cél tartalmát azonban indokolt pontosítani, így az elsődleges végrehajtási cél nem a reszocializáció elérése hanem annak elősegítése. Azt mindenképpen indokolt tudatosítani, hogy egy szociálisan is érzékeny jogállamban a szabadságvesztés végrehajtása során kötelezettség áll fenn segítségnyújtásra, illetve felajánlásra a különböző jellegű hátrányok kiegyenlítése, az elítéltek emberhez méltó létének lehetővé tétele érdekében. Az értelmes és egyúttal jogállami büntetés-végrehajtás kialakítása nem teremthet eleve alkalmatlan helyzetet a reszocializáció számára. Vagyis a jogállami alapon működő biztonsági célkitűzés, valamint a szociális integráció elősegítésének az összekapcsolása, együttes érvényesítése nyújt csak kielégítő és alkotmányos megoldást a büntetés-végrehajtás célkitűzéséről és az elítéltek jogállásáról. Tehát a reszocializáció elősegítésének és a biztonságnak gondos mérlegeléssel alkalmazott optimumára van szükség, illetve erre kell törekedni. Önmagában külön-külön egyik sem áll meg és differenciálatlan, egyoldalú intézkedéseket, diszfunkcionális hatásokat involválna.

A végrehajtási célt, a reszocializáció elősegítését alapvetően szolgálja a börtönpasztoráció, amely egyúttal hozzájárulást is jelent az intézet biztonságához, hisz a kezelhetőbbé váló elítéltekkel biztonságosabban és sikeresebben lehet együttműködni, könnyebb őket őrizni.

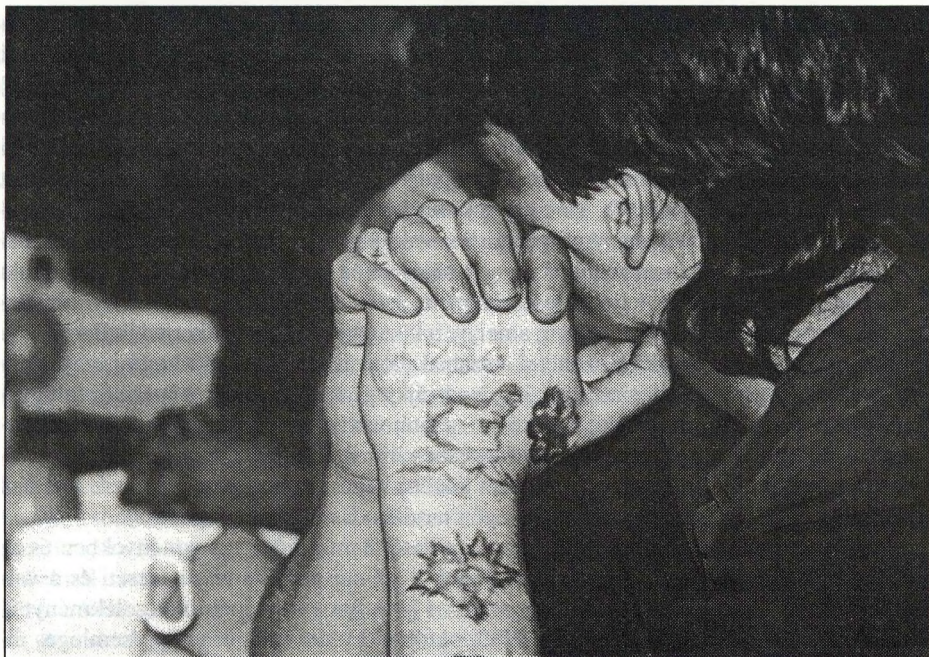
A fogvatartottak jogi helyzetét illetően megjegyezhető, hogy a végrehajtás során az elítélt elveszti ugyan a személyi szabadságát, de az állampolgári jogai és kötelességei csak annyiban szünetelhetnek, illetve korlátozottak, amennyiben erről jogszabály (törvény) vagy az ítélet rendelkezik. Az elítéltet megillető jogok több alaptípusba sorolhatók. Semmilyen indokkal nem sérthetők az elítélt alapvető emberi jogai (például élethez, emberi méltósághoz való jog); továbbá egyes állampolgári jogok a törvényben előírtak szerint módosulnak vagy szünetelnek. Módosul a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez, a munkához, véleménynyilvánításhoz való jog, a levelezés, a távbeszélő használata ellenőrizhető, módosul továbbá az egyesüléshez, a tanulásához való jog, valamint a honvédelmi kötelezettség teljesítése korlátozott. Szünetel mindazon jog, amely a büntetés céljával ellentétes, így különösen, amelyre a közügyekre tiltás kiterjed [a Btk. 41. §-ának (3) bekezdése], továbbá szünetel a szabad mozgáshoz és a tartózkodási hely megválasztásához, a gyűlekezéshez való jog, a sztrájkjog, a választójog és a szülői felügyeleti jog. Változatlanul maradnak az elítélt meghatározott állampolgári jogai. A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásával összefüggésben új jogok is keletkeznek, amelyek első sorban az elítélt és a végrehajtó szervezet közötti kapcsolatrendszer jellemzőit (például naponként legalább egy órai szabad levegőn tartózkodás, látogató fogadása).

Változatlanul maradó, az elítéltet is megillető, nemzetközi egyezményekben és az alkotmányban is rögzített állampolgári jogok közé sorolható a lelkiismereti és a vallásszabadság, amelynek a megsértése a Btk. 174/A §-a értelmében bűncselekményt is megalapoz Magyarországon, amely 1989. október 23. óta világnézetileg semleges állam, így együttműködően (nem közömbösen és nem ellenséggént) viszonyul az egyházakhoz. Ez a szabadság olyan alapvető emberi jog, amely egyéni és kollektív jogosultságok összességét jelenti, s ezek szorosan kapcsolódnak más alapjogokhoz. Ezt a jogot, ezt a szabadságot a szabadságot elvonó, illetve korlátozó büntetés-végrehajtási intézetekben is biztosítani kell a jogrend keretein belüli érvényesítéssel.

A vallásszabadság joga alapvetően kettős tartalmú: egyrészt a meggyőződés szabad megválasztásának, megváltoztatásának és a tőle való elhatárolódásnak szabadságán túl tartalmazza a vallásgyakorlás szabadságát is. A vallásszabadság első értelme abszolút jognak tekinthető, míg a vallásgyakorlás szabadsága nem korlátlan.

A lelkiismereti szabadság fogalma tágabb, mint a vallásszabadságé, ugyanakkor jogilag nem meghatározott fogalom. A vallásszabadságra vonatkozóan több nemzetközi egyezmény is tartalmaz rendelkezéseket, mint például az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelettel kihirdetett ENSZ-egyezségokmány 18. cikke, az 1993. évi 31. számú törvénnyel kihirdetett Európai emberjogi egyezmény 9. cikke. Alkotmányunk 60. §-a a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának mindenkit megillető jogát rögzíti. Ezen 60. § (2) bekezdése szó szerint megegyezik az egyezségokmány 18. cikkének 1. pontjával, ugyanakkor a vallásszabadság korlátozási lehetőségeinek szabályait nem veszi át.

A hatályos Bv. kódex 36. §-a (1) bekezdésének h) pontjában az elítélti jogok sorában az alkotmány szabályozásának lényegretörő átvételével tartalmazza a vallási vagy lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztásának, annak kinyilvánításának és gyakorlásának a jogát. A 36/A § az előbb idézett h) pontot értelmezi és pontosítja, amelynek értelmében minden elítélt számára lehetővé kell tenni, hogy az egyház lelkészének, illetőleg más képviselőjének gondozásában részesülhessen, ugyancsak lehetővé kell tenni az egy-

házi házasságkötést, a keresztelest és az egyházi temetést. A 6/1996. (VII. 12.) IM-rendelet az elítélt nevelésén belül rendelkezik a 93-99. §-ban az elítélt vallásgyakorlásáról.

Ugyanezen rendelet 147. § (5) bekezdése szerint az élelmezésnél az intézet lehetőségein belül, az elítélt vallási igényeit is figyelembe kell venni. A 247. § az előzetes letartóztatottak számára fogalmaz meg eltérő szabályt azzal, hogy az intézetben megtartott egyházi rendezvényeken az ugyanazon büntetőeljárásban letartóztatottak is részt vehetnek, ha az intézet biztosítani tudja, hogy az érintettek egymással ne érintkezhesenek. A rendelet 1. számú melléklete az elítélt birtokában tartható tárgyak között feltünteti a vallásgyakorláshoz szükséges kegytárgyakat is.

A korlátokat a nemzetközi egyezményektől eltérően alkotmányunk nem tartalmazza. Az 1990. évi IV. törvény 4. §-a viszonyt kifejezetten kinyilvánítja, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlása nem mentesít az állampolgári kötelezettségek teljesítése alól, vagyis csak a hatályos jog keretei között enged szabadságot. Ezzel összefüggésben megjegyezhető, hogy a Bv. kódex 36/A §-ának (3) bekezdése lényegében átveszi a kódex korlátozó rendelkezését azzal a kiegészítéssel, hogy a vallás gyakorlása nem sértheti az intézet rendjén és biztonságán túl új büntetőeljárás indítása esetén a bíróság, illetve az ügyész rendelkezését sem.

Szóllósy Oszkár a Magyar Börtönügy 1935. évi második bővített kiadásában az erkölcsi, vallási támogatás kapcsán jegyezte meg, hogy *„főként a személy elleni büntettek miatt elítélteknél jut ennek fontos szerep, mert ilyen deliktumok elkövetését elősegíti a tudatlan és megfontoláshoz nem szoktatott elme lelki impulzivitása; ennek leküzdéséhez pedig elsősorban az erkölcsi képzetek felkeltésére vagy megerősítésére van szükség”*.

Mások szerint különösen a hosszú tartamú fegyházfokozatú szabadságvesztésre ítélték és az előzetesek azok, akik inkább fogékonyak, és rászorulnak erre a gondozásra. Ha lehet ezt fokozni, akkor ebbe a rászorultsági körbe az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték tartoznak leginkább (személy elleni bűntett, ölés, fegyház, hosszú tartam és kilátástalanság, a reménytelenség érzése). Nem tartható európai, alkotmányos jogállami megoldásnak az életfogytig tartó szabadságvesztésre vonatkozó legutolsó Btk.-beli módosítás. Az 1998. évi 87. számú törvény ugyanis lehetővé teszi általános jelleggel az ítélező bírák számára a feltételes szabadon bocsátás kizárását. Az aggályokat finoman ecsetelve *Bán Tamás* is kifejtette ezt az álláspontot a nemzetközi emberi jogi egyezmények tükrében. Következtetése szerint inkább az valószínűsíthető, hogy a tényleges életfogytiglanira ítéelés miatti panasznak a strasbourgi bírói fórum előtt komoly esélye lenne a sikerre. A hosszú tartamú szabadságvesztésre ítélt személyekkel való bánásmódról vonatkozó európai bizottsági általános jelentés is azt a megállapítást tartalmazza, hogy „*valakit életfogytiglan bebörtönözni a szabadulás reménye nélkül embertelen büntetés*”, és hogy „*senkit sem szabad megfosztani a szabadulás reményének lehetőségétől*”. Jómagam is több fórumon kifejezésre juttattam az ezzel kapcsolatos legújabb szabályozás alkotmányellenességét. Orosz Balázs szerint pedig „*lassan hozzáfoghatunk a tényleges életfogytiglani büntetést ellenőrzők ligájának megalapításához*”.

A jelenleg hatályos szabályozás értelmében viszont tudomásul kell venni, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélest 1999. március 1-jétől bíráink alkalmazhatják, és az ilyen elítéltek esetében különösen indikált és szükséges a vallásos, lelki gondozás.

Nagy Ferenc

Felhasznált irodalom

Bán Tamás: A tényleges életfogytiglani büntetés és a nemzetközi emberi jogi egyezmények. In: *Fundamentum* 1998. 4. szám

Eötvös József: Vélemény a fogházjavítás ügyében. Pest, 1838.

Finkey Ferenc: Büntetéstani problémák. Budapest, 1933.

Foucault, Michel: Felügyelet és büntetés. Budapest, 1990.

Kaiser, Günther-Kerner, Hans-Jürgen-Schöch, Heinz: Strafvollzug. Ein Lehrbuch 4. Aufl. Heidelberg, 1992.

Kukorelli István (szerkesztő és társszerző): Alkotmánytan. 5. átdolgozott kiadás. Budapest, 1998.

Laubenthal, Klaus: Strafvollzug. Berlin-Heidelberg, 1995.

Lőrincz József-Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. BVOP Budapest, 1997.

Lőrincz József: Az elítéltek vallásgyakorlása. In: Büntetés-végrehajtási jog. (Szerkesztő: Horváth Tibor) Budapest, 1999.

Lukács Tibor: Feljegyzések az élők házáról. Budapest, 1979.

Nagy Ferenc: A büntetőjogi szankciórendszer továbbfejlesztésének egyes elvi és gyakorlati kérdéseiről. Magyar Jog. 1999. 1. szám

Schanda Balázs: A vallásszabadság kérdéseinek alkotmányi szabályozása. In: Alapjogok és alkotmányozás. (Szerkesztő: Ádám Antal) Budapest, 1996.

Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. 2. bővített kiadás. Budapest, 1935.